

ERNST-JOACHIM LAMPE

OGÓLNE PROBLEMY PRAWA KARNEGO GOSPODARCZEGO

Jest rzeczą ogólnie pożądaną, aby na wstępie rozważań określić krótko ich przedmiot. W przypadku rozważań poświęconych prawu karnemu gospodarczemu jest to jednak szczególnie trudne. Pytanie o to, czym jest prawo karne gospodarcze, należy bowiem do najbardziej kontrowersyjnych. Wyczerpujące omówienie tego problemu wymagałoby podjęcia odrębnych, rozległych rozważań. W tym miejscu trzeba więc z konieczności ograniczyć się do następującej ogólnej charakterystyki: prawo karne gospodarcze — to te regulacje prawne, w których zachowania gospodarczo szkodliwe zagrożone są karami, środkami zabezpieczającymi lub karami pieniężnymi (Geldbussen). Nie jest rzeczą konieczną, aby ochrona integralności gospodarki była szczególnym celem tych regulacji; do dziedziny prawa karnego gospodarczego należą również ogólne regulacje prawne, jak na przykład przepisy dotyczące oszustwa czy sprzeniewierzenia, o ile służą one także ochronie integralności gospodarki.

W przeciwieństwie do takiej ogólnej charakterystyki formułuje się także zarówno szersze, jak i węższe definicje prawa karnego gospodarczego. Chciałbym krótko wspomnieć o dwóch z nich.

Pierwszą jest „klasyczna” definicja Amerykanina Sutherlanda, w której przestępczość gospodarczą utożsamia się z tzw. „white-collar-crime”, mianowicie jako „a violation of the criminal law by a person of the upper socio-economic class in the course of his occupational activities” \ Świadomie przeciwstawiając sobie pojęcia „white-collar-worker” i „blue-collar-worker” ujęcie to sprzyja społecznemu i ideologicznemu interpretowaniu zjawiska przestępczości gospodarczej. Zasadniczy błąd tej definicji upatruję w tym, że nie nawiązuje ona do panującego dziś powszechnie karnoprawnego ujęcia czynu i dlatego dla prawa karnego jest nieużyteczna. Ale również z kryminologicznego punktu widzenia wydaje mi się ona z jednej strony zbyt szeroka, ponieważ obejmuje każde oszustwo sprawcy zajmującego jakąś społecznie doniosłą pozycję, a z drugiej strony zbyt wąska, ponieważ wyklucza z zakresu przestępczości

¹ E. H. Sutherland, *White-Collar-Crime*, New York 1949, s. 9.

gospodarczej na przykład seryjne oszustwa popełniane przez podróżujących przedstawicieli handlowych².

Sutherland wygłosił swój wykład zatytułowany *White-Collar-Criminal* w 1939 r. Już kilka lat wcześniej, mianowicie w 1932 r., Lindemann sformułował w Niemczech podwaliny panującego do dzisiaj poglądu, że przedmiotem prawa karnego gospodarczego są naruszenia ponadindywidualnych lub społecznych dóbr prawnych życia gospodarczego³.

W ostatnich dziesięcioleciach w Republice Federalnej Niemiec zapatrywanie to skłaniało do poszukiwania owych ponadindywidualnych dóbr prawnych życia gospodarczego i — jak należało tego oczekiwać — poszukiwania te doprowadziły do rezultatów „inflacyjnych”. Przeciwno temu ujęciu przemawia moim zdaniem fakt, że z zakresu prawa karnego gospodarczego wyklucza ono zamachy na korzyść albo niekorzyść poszczególnych przedsiębiorstw gospodarczych, natomiast — dla wyrównania — w prawie każdym naruszeniu indywidualnych interesów gospodarczych dopatruje się zagrożenia (co najmniej abstrakcyjnego) dla interesów ogólnogospodarczych. Omawiane zapatrywanie wzbudza wątpliwości także z kryminalno-politycznego punktu widzenia, ponieważ pozostaje w sprzeczności z niechęcią ustawodawcy do penalizowania deliktów polegających na wywoływaniu abstrakcyjnego zagrożenia, co w kontynentalno-europejskich kodeksach karnych rejestruje się wyjątkowo⁴.

Przyznając, że sformułowana przeze mnie charakterystyka prawa karnego gospodarczego posiada tę wadę, że jest bardzo ogólna i wymaga dalszego sprecyzowania. Nie osiąga się jednak tego ani za pomocą kryteriów zawartych w definicji Sutherlanda, ani przez uwzględnienie właściwości wskazanych w definicji Lindemanna. W większym stopniu sprecyzowaniu takiemu służy wskazanie grup deliktów zaliczanych do prawa karnego gospodarczego. Są to:

² Por. krytyczne rozważania na ten temat w piśmiennictwie niemieckim: F. H. Berokhauer, *Wirt Schaftskriminalität und Staatsanwaltschaft*, Freiburg 1977, S. 48 i p.; W. Heinz, *Die Bekämpfung der Wirt Schaftskriminalität mit strafrechtlichen Mitteln*, Unter besonderer Berücksichtigung des 1. WiKG Goldammer's Archiv für Strafrecht 1977, s. 193 - 196; E.-J. Lampe, *WirtSchaftsstrafrecht*, w: *Handwörterbuch der Wirtschaftswissenschaft*, 1981, t. IX, s. 310; H. Otto, *Konzeption und Grundsätze des Wirtschaftsstrafrechts (einschl. Verbraucher schütz)*, Dogmatischer Teil I, Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswis'senschaft 1984, t. 96, is. 339 i p.; G. Arzt, U. Weber, *Strafrecht*, Besonderer Teil, Lehrheft, s. 2 i p.

³ C. Lindemann, *Gibt es ein eigenes Wirtschaftsstrafrecht?* Jena 1932, s. 19, pisze, że deliktem gospodarczym jest „każde karalne zachowanie się, które skierowane jest przeciwko całości gospodarki albo przeciwko jej funkcjonalnie ważnym gałęziom i urządzeniom”. Podobne poglądy w piśmiennictwie niemieckim głoszą: K. Tiedemann, *Wirtschaftsstrafrecht und Wirtschaftskriminalität*, t. I, 1976, s. 50 i p. oraz H. Otto, *Konzeption und Grundsätze*, s. 342 i p.

⁴ E.-J. Lampe, *Wirtschaftsstrafrecht*, s. 311. Podobne uwagi krytyczne formułuje G. Kaiser, *Kriminologie*, 1985, s. 348 i p.

— wszystkie delikty związane z gospodarką finansową państwa, w szczególności fałszowanie pieniędzy i papierów wartościowych, delikty podatkowe, delikty związane z subwencjami itp. (czyny, które w polskim kodeksie karnym uregulowane są w art. 227 i π.),

— wszystkie delikty związane z funkcjonowaniem gospodarki narodowej (albo całością gospodarki) i jej poszczególnych gałęzi, szczególnie normy karnoprawne chroniące bankowość i giełdę, gospodarkę kredytową, ubezpieczeniową, ogólną gospodarczą swobodę konkurencji itp. (zaliczyłbym tu przestępstwa określone w art. 134 i 135 polskiego kodeksu karnego);

— wszystkie delikty związane z działalnością gospodarczą przedsiębiorstw (albo poszczególnych zakładów), szczególnie wszystkie normy karnoprawne chroniące wytwórczość przedsiębiorstw i rynek zbytu oraz przepisy chroniące uczciwą konkurencję (w polskim kodeksie karnym są to przestępstwa gospodarcze zawarte w rozdziale XXX);

— wszystkie delikty związane z ochroną ogółu społeczeństwa i użytkowników przed szkodami, które mają swe źródło w funkcjonowaniu przedsiębiorstw gospodarczych. Tu zaliczyć należy normy karnoprawne chroniące środowisko i środki spożywcze, przepisy regulujące kształtowanie cen, przepisy dotyczące stosowania reklamy itp.

Przytoczona wyżej klasyfikacja przestępstw gospodarczych⁵ odnosi się nie tylko do „kapitalistycznej” gospodarki rynkowej, może ona znaleźć swe zastosowanie także w socjalistycznej gospodarce planowej. O ile bowiem istnieją pewne ogólne zasady gospodarowania, obowiązujące zarówno w gospodarce rynkowej, jak i planowej, o tyle niezależnie od konkretnego systemu gospodarczego występują również pewne nieprawidłowości i nadużycia, które nigdzie i nigdy nie mogą być bezkarne i tolerowane. Jeśli na przykład w *Digestach Justyniańskich* czytamy, że zabronione jest nieuzasadnione gromadzenie zapasów zboża⁶ i jeśli podobny zakaz, choć bardziej ogólnie sformułowany, znajdujemy w art. 222 polskiego kodeksu karnego, to jakże łatwo uświadomić sobie w ten sposób, że pewne przejawy ludzkiej nikczemności, także w sferze życia gospodarczego, są zjawiskiem powszechnym, nie znającym granic przestrzennych i czasowych.

Prawo karne gospodarcze jest oczywiście równocześnie pewnym lustrzanym odbiciem określonego państwowego porządku gospodarczego, toteż określone szczegółowe regulacje tego prawa zdeterminowane są ukształtowaniem konkretnych form danego systemu gospodarczego. Gos-

⁵ E.-J. Lampe, *Wirtschaftsstrafrecht*, s. 311. Klasyfikacja ta przejęta została także przez innych autorów: por. np. H. Otto, *Konzeption und Grundsätze*, s. 351 i π.; G. Kaiser, *Kriminologie*, s. 350; W. Heinz, *Wirtschaftskriminalität*, w: *Kleines Kriminologisches Wörterbuch*, pod red. H. Schellhossa, 1985, s. 526.

⁸ D. 48, 12.

podarka rynkowa wymaga innego prawa karnego gospodarczego aniżeli gospodarka planowa. Tak na przykład w gospodarce wolnorynkowej karalne jest ograniczenie wolnej konkurencji przez umowę zawartą między kartelami. Natomiast w warunkach gospodarki planowej na czoło wysuwa się funkcjonowanie karnoprawnych gwarancji gospodarowania zgodnego z obowiązującymi zasadami regulującymi funkcjonowanie tego modelu. Art. 217 i 218 polskiego kodeksu karnego są typowymi przykładami przepisów kształtujących karnoprawną ochronę struktur organizacyjnych gospodarki planowej.

Zjawiskiem uniwersalnym jest oczywiście to, że prawo karne chroni porządkowe struktury gospodarcze funkcjonujące w danym kraju. Niebezpieczeństwo przestępczości gospodarczej dostrzegane jest we wszystkich systemach gospodarczych i wszędzie przestępczość ta zwalczana jest najostrejszymi środkami prawnymi. Wszelkie pogwałcenia obowiązujących w tym zakresie zasad rzutują silnie również na postępowanie innych uczestników życia gospodarczego, posiadając — jak zwykło się mówić — właściwość uruchamiania w tym względzie reakcji spiralnej⁷.

Nieuczciwy handlowiec, który w konkurencyjnej działalności gospodarczej osiąga korzyści metodami przestępczymi, prowokuje do postępowania takimi samymi metodami także swoich konkurentów, którzy zmuszeni są do tego, jeśli gospodarczo chcą dotrzymać mu kroku. W dalszej konsekwencji powoduje to, że również osoby trzecie zaczynają podejmować na jego korzyść działania sprzeczne z prawem; nielegalność jego postępowania wywołuje spiralę dalszych działań naruszających prawo. W gospodarce planowej niedbalstwo i nieobowiązkowość pojedynczych funkcjonariuszy gospodarczych wciąga w wir niegospodarności również dalsze osoby. Zjawisko to wywołuje następnie na zasadzie spirali pojawienie się działań maskujących i ukrywających złą i nieudolną gospodarkę.

Współprzyczyną tego, że zachowania nielegalne wciągają do tego także innych i że w ten sposób zaczyna funkcjonować spirala dalszych takich działań, jest oczywiście zawsze zbyt swobodne rozumienie etyki gospodarczej; moralność w tym zakresie uważa się za głupotę, a egoizm utożsamiany jest z mądrością. Wobec tej pseudoetyki, nakierowanej na zysk, zadaniem prawa karnego jest egzekwowanie w tym względzie pewnego minimum społeczno-etycznego. Konieczne jest więc pociąganie do odpowiedzialności karnej za przestępcze działania gospodarcze i pokonywanie w ten sposób samowoli zarówno jednostek prywatnych, jak i instytucji publicznych oraz przewycięzanie oportunistów panującego w sferze ścigania karnego takich czynów⁸.

⁷ W. Zirpins, O. Terstegen, *Wirt Schaftskriminalität*, 1963, s. 32 i 98.

⁸ Ze stanowiskiem tym nie koresponduje szereg norm prawa karnego Republiki Federalnej Niemiec, które ściganie określonych przestępstw gospodarczych uzależniają od złożenia wniosku o ukaranie albo skargi prywatnej. Regulacje takie nie

Wyodrębnienie prawa karnego gospodarczego z dziedziny prawa karnego chroniącego mienie uzasadnione jest nie tylko szczególnym niebezpieczeństwem kryminalnym przestępczości gospodarczej, ale także wielkością szkód wywoływanych tą przestępczością. Nie udało się dotąd choćby w przybliżeniu ustalić wielkości szkód ponoszonych rocznie wskutek przestępczości gospodarczej. Wielkości wskazywane szacunkowo dla Republiki Federalnej Niemiec mieszczą się w granicach od 2 do 55 miliardów marek, najprawdopodobniej wynoszą około 20 miliardów marek⁹. Bardzo rozwarte granice, w jakich mieszczą się te szacunki, wskazują na to, że chociaż w grę wchodzi bardzo wysokie szkody i wielkości te są z pewnością znacznie wyższe od szkód powodowanych zwykłą przestępczością przeciwko mieniu, to jednak precyzyjne ustalenie tych wielkości nie jest możliwe. Oto niektóre przyczyny tego stanu rzeczy: 1) istnieje — jak już wskazywano — niejasność co do tego, jakie w ogóle delikty należą do przestępczości gospodarczej, 2) niektóre delikty zalicza się do grupy przestępstw gospodarczych dopiero wówczas, gdy spowodowana szkoda przekracza pewną określoną granicę; brak jednak jednocześnie zgodności co do owych granic, 3) szkody powodowane przestępstwami gospodarczymi są w ogóle trudne do oszacowania, szczególnie jeśli uwzględniane mają być nie tylko szkody będące bezpośrednim następstwem czynu, ale także szkody pośrednie, będące dalszym skutkiem popełnionego przestępstwa, 4) właśnie szczególnie w zakresie przestępstw gospodarczych bardzo wysoka jest tzw. ciemna liczba przestępstw nieujawnionych¹⁰.

Znaczne luki poznawcze notuje się także w odniesieniu do osobowości sprawców przestępstw gospodarczych. Utożsamianie przestępczości gospodarczej z bardzo nieostrym pojęciem „white-collar-criminal” spowodowało, że uwaga skoncentrowana została na osobach wywodzących się z górnych warstw (lub też na osobach pochodzących z wyższej części warstwy średniej) traktowanych jako charakterystyczny typ sprawcy przestępstwa gospodarczego. Nawet jeśli próby określenia istoty przestępstwa gospodarczego, przyjmujące za punkt wyjścia wskazany wyżej

zawsze są trafne, a możliwość wniesienia w takich sprawach oskarżenia publicznego, gdy tego wymaga interes publiczny (możliwość przewidziana w § 376 kodeksu postępowania karnego RFN) nie jest w praktyce wykorzystywana; por. E. Blankenburg i in., *Die Staatsanwaltschaft im Prozess strafrechtlicher Sozialkontrolle*, 1978, s. 283.

⁹ Por. G. Damm, *Zur Problematik von Statistiken über Wirtschaftsdelikte*, *Zeitschrift für Wirtschaftssteuer und Strafrecht* 1986, s. 43 i n.; W. Heinz, *Konzeption und Grundsätze des Wirtschaftsstrafrechts (einschl. Verbraucher schütz)*, *Kriminologischer Teil*, *Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft* 1984, s. 417 i n., 425 i n.

¹⁰ Przekonywającą krytykę dokonanych w tym zakresie szacunków i podstaw ich ustalania przeprowadził G. Damm, *Zur Problematik von Statistiken über Wirtschaftsdelikte*, s. 48.

typ sprawcy, nie sprawdziły się ostatecznie, to spostrzec należy, że właśnie osoby zajmujące kierownicze stanowiska posiadają rzeczywiście największe możliwości postępowania wbrew ogólnie przyjętym zasadom gospodarowania. Przystępczość gospodarcza jest więc rzeczywiście formą przestępczości charakterystyczną przede wszystkim dla ludzi znaczących i wyższych funkcjonariuszy¹¹. Przystępstwa gospodarcze popełniane są najczęściej przez osoby inteligentne, potrafiące doskonale ocenić warunki, w jakich podejmują swą przestępczą działalność, umiejące wykorzystywać prawne i gospodarcze możliwości oraz chytrze obchodzić bariery niekorzystne¹². W Republice Federalnej Niemiec wynikają z tego specyficzne problemy karnoprawne związane ze ściąganiem przestępstw gospodarczych. Są to przede wszystkim problemy związane z zabezpieczeniem odpowiedniego materiału dowodowego, by skutecznie można go było przeciwstawić wyjaśnieniom sprawców, umiejętnie wykorzystujących lepszą od innych znajomość okoliczności i warunków, w jakich realizowali swą działalność. Pojawiają się też problemy związane z udowodnieniem winy sprawcom, którzy przebiegle wszystkiemu zaprzeczają¹³. Jest to wreszcie problem wysokich kosztów postępowania — zważywszy, że chodzi o ściąganie sprawców, którzy na ogół gotowi są przeznaczyć na swą obronę znaczne środki.

Są to problemy znane w Republice Federalnej Niemiec od dawna; sprawiły one, że policja, prokuratura i sądy wyspecjalizowały się w ściąganiu przestępczości gospodarczej.

Już przed około 20 laty policja kryminalna i prokuratura utworzyły na ponadlokalnym szczeblu specjalne decernaty zajmujące się zwalczaniem przestępczości gospodarczej. W celu skutecznego i sprawnego prowadzenia spraw o przestępstwa gospodarcze zatrudnieni są tam urzędnicy i prokuratorzy specjalnie wykształceni w zakresie księgowości, bilansów i prawa podatkowego, współpracujący z rzeczoznawcami i referentami gospodarczymi. W praktyce sprawdziła się szczególnie instytucjonalna współpraca prokuratorów, referentów gospodarczych i księgowych, którzy dzielą odpowiednio między siebie zadania pojawiające się w toku postępowania przygotowawczego i których specjalistyczna wiedza uzupełnia się wzajemnie. Obecnie istnieje już 29 prokuratur, które zajmują

¹¹ Uważa się, że w Republice Federalnej Niemiec owa górna warstwa stanowi około 1 - 2% spośród ogółu 26 milionów zarobkujących; por. G. Kaiser, *Kriminologie*, s. 339.

¹² Fakty te znajdują swe potwierdzenie w wynikach badań aktowych; por. F. Berckhauer, *Die Strafverfolgung bei schweren Wirtschaftsdelikten, Bericht über eine Aktenuntersuchung*, 1981; por. także W. Heinz, *Konzeption und Grundsätze des Wirtschaftsstrafrechts*, s. 450.

¹³ Omawiane przestępstwa wymagają udowodnienia zamiaru, wobec czego nie dziwi fakt, że odsetek spraw, w których do sądu kierowany jest akt oskarżenia, jest w tej grupie przestępstw najniższy; por. F. H. Berckhauer, *Wirtschaftskriminalität und Staatsanwaltschaft*, s. 205.

się wyłącznie sprawami o przestępstwa gospodarcze, Prokuratury te zatrudniają łącznie 345 decernentów i 198 fachowców gospodarczych: księgowych, biegłych zajmujących się bilansami i specjalistów z zakresu prawa podatkowego¹⁴.

Przez długi czas najłagodniejszym ogniwem w tym łańcuchu były sądy. Sędziowie z normalnym wykształceniem prawniczym zdobywanym na niemieckich uniwersytetach oraz po normalnej praktyce odbywanej w organach ścigania i wymiaru sprawiedliwości, w organach administracji publicznej i w instytucjach gospodarczych stawiani byli przed zbyt trudnymi zadaniami, gdy w konkretnych sprawach przychodziło im stykać się ze zjawiskami współczesnego życia gospodarczego. Rejestrowano naturalnie wyjątki, ale jeszcze do niedawna wielu prawników, którzy przez przypadek albo w rezultacie podziału pracy w sądzie rozpoznawali sprawy o przestępstwa gospodarcze, dobrowolnie przyznawało, że dopiero analizując konkretne sprawy przyswajali sobie nieodzowne podstawowe wiadomości, bez których ocena skomplikowanych problemów gospodarczych i wyrokowanie byłyby niemożliwe. Toteż wydarzeniem o decydującym znaczeniu był fakt, że w 1971 r. postanowieniami § 74c ustawa o ustroju sądów upoważniła rządy krajowe do tego, by w sądach krajowych powołać izby zajmujące się sprawami karnymi gospodarczymi. W listopadzie 1986 r. istniało w Republice Federalnej Niemiec już 126 takich izb. W każdej z nich orzeka co najmniej trzech sędziów, tak więc aktualnie ponad 400 sędziów zajmuje się wyłącznie sprawami karnymi gospodarczymi.

Specjalizacja prawników prowadzących postępowanie w sprawach o przestępstwa gospodarcze jest istotnym postępowaniem. O ile poprzednio prokuratorzy i sędziowie z niechęcią przystępowali do rozpatrywania trudnych spraw o przestępstwa gospodarcze, charakteryzujących się wielotomowymi aktami i skomplikowanymi problemami, o tyle obecnie sytuacja zmieniła się. Badania prowadzone w Instytucie Maxa Plancka Prawa Karnego Zagranicznego i Międzynarodowego we Freiburgu dowodzą, że w postępowaniu przygotowawczym z roku na rok wzrasta udział spraw kończących się wniesieniem aktu oskarżenia albo wniosku o ukaranie nakazem karnym. W 1984 r. (nowsze dane statystyczne były w chwili pisania tego artykułu jeszcze niedostępne) odsetek spraw, w których wniesiony został akt oskarżenia, osiągnął najwyższą do tej pory wartość, a mianowicie 71%, gdy tymczasem — dla porównania — w 1974 r. wynosił tylko połowę¹⁵.

¹⁴ Por. o tym K. Liebl, *Schwerpunktstaatsanwaltschaften zur Bekämpfung der Wirtschaftskriminalität*, Zeitschrift für Wirtschaftssteuer und Strafrecht 1987, s. 13-15.

¹⁵ Por. K. Liebl, *Die BWE von Wirtschaftsstraftaten nach einheitlichen Gesichtspunkten (Ergebnisse und Analysen für die Jahre von 1974 bis 1981)*, 1984, s. 240, tabela 68.

Czas trwania postępowania w sprawach o przestępstwa gospodarcze jest oczywiście ciągle jeszcze problemem. Najlepiej zjawisko to zilustruje następujący przykład: w 1974 r. pewien prywatny bank w Kolonii musiał zamknąć swe okienka. Kierownikowi tego banku, Ivanowi Herstattowi, oraz jego współpracownikom zarzucono cały szereg przestępstw: sprzeniewierzenia, fałszowanie bilansów, manipulacje dewizowe oraz bankructwo na szkodę innych banków i 37 tysięcy pokrzywdzonych klientów. Już wkrótce po wszczęciu tej sprawy w 1975 r. procesu lekarze potwierdzili odpowiednimi zaświadczeniami, że handlarz dewizami, Dany Dattel, który prowadził z bankiem największe interesy, nie jest zdolny do udziału w procesie. Dla Ivana Herstatta proces skończył się już po 50 dniach posiedzeń sądowych; również jego niezdolność do dalszego udziału w procesie — motywowana groźbą zawału serca — potwierdzona została przez biegłych lekarzy. Ale także przeciwko pozostałym współoskarżonym proces kontynuowany był nie bez trudności. obrońcy formułowali liczne zarzuty stronniczości sędziów i składali wnioski o ich wyłączenie. Coraz to nowe opinie lekarskie groziły przerwaniem procesu. Z uwagi na groźące przedawnienie wyłączono w 1983 r. postępowanie wobec 6 oskarżonych. W marcu 1984 r. ogłoszone zostały wreszcie pierwsze wyroki. Proces zakończył się więc na krótko przed upływem dziesięcioletniego okresu przedawnienia.

Jest to oczywiście wypadek pojedynczy, skrajny. Jest jednak rzeczą wymowną, że tylko 63% prokuratorskich postępowań przygotowawczych kończy się przed upływem roku. Prawie jedna piąta postępowań trwa dłużej niż rok, a 18% postępowań — dłużej niż dwa lata. Dopiero wówczas rozpoczyna się postępowanie przed sądem¹³. Sprawą istotną dla skuteczności postępowania karnego jest to, że obecnie § 229 kodeksu postępowania karnego pozwala na dłuższe przerwy w toku postępowania przed sądem, co jest szczególnie korzystne właśnie w sprawach o przestępstwa gospodarcze. Dawniej proces musiał być prowadzony od początku ilekroć przerwa trwała dłużej niż 10 dni, co niejednokrotnie było konieczne w razie potrzeby prowadzenia dodatkowych ustaleń lub przeprowadzenia nowych dowodów z zeznań świadków.

Jakie są skutki prawne skazania za przestępstwo gospodarcze? Relacja niniejsza musi z konieczności ograniczyć się tylko do ich wyliczenia, bez rozważania szczegółowych regulacji prawnych obowiązujących w tym zakresie. Wśród skutków prawnych skazania za omawiane przestępstwa wyróżnić należy następujące:

1. Kary. Karami zasadniczymi są kara pozbawienia wolności i grzywna. Prawo karne RFN nie przewiduje w zakresie przestępstw gospodarczych ani bezwzględnie określonych kar pozbawienia wolności, ani też

¹⁶ Ibidem, s. 172, tabela 56.

dolnych granic kary w warunkach przekroczenia określonych granic wielkości szkody. Wspomnieć trzeba w tym miejscu o treści § 41 kodeksu karnego RFN, który przewiduje możliwość wymierzenia obok kary pozbawienia wolności także kary grzywny, nawet gdy kara ta w sankcji nie jest wyraźnie przewidziana, jeśli sprawca czynem swym wzbogacił się albo usiłował wzbogacić się.

2. Środki zabezpieczające i poprawcze. Spośród tego rodzaju środków szczególne znaczenie w prawie karnym gospodarczym posiada zakaz wykonywania zawodu. Służy on ochronie ogółu i może być orzeczony za wszystkie przestępstwa gospodarcze, gdy sprawca popełni czyn związany z nadużyciem zawodu lub działalności, albo z poważnym naruszeniem obowiązków zawodowych (§ 70 I kodeksu karnego). Pojęcie „nadużycia” zakłada planowe i świadome wykorzystywanie działalności zawodowej dla popełnienia przestępstwa oraz istnienie wewnętrznego powiązania między przestępstwem i działalnością zawodową. Za przykład służyć mogą regularne oszustwa popełniane przez przedstawicieli handlowych oraz regularne naruszanie przez osobę handlującą artykułami spożywczymi przepisów karnych dotyczących środków spożywczych. Zakaz wykonywania zawodu może być jednak tylko wtedy orzeczony, jeśli ocena sprawcy i okoliczności czynu uzasadniają istnienie niebezpieczeństwa, że w razie dalszego wykonywania zawodu sprawca nadal popełniać będzie tego rodzaju przestępstwa¹⁷.

3. Kary pieniężne (Geldbussen). Są one przewidziane w ustawie o wykroczeniach. Odróżnianie kary pieniężnej od kary grzywny jest uzasadniane tym, że kara pieniężna pozbawiona jest ujemnej właściwości, która nierozdzielnie związana jest z karą kryminalną i wskutek tego nie posiada ona charakteru kary w ścisłym tego słowa znaczeniu. Kary pieniężne są wymierzane za wykroczenia gospodarcze, to znaczy za czyny, które są wprawdzie gospodarczo szkodliwe, ale gdy szkoda nie jest tak znaczna, by konieczne było wymierzenie kary kryminalnej. Na wysokość kary pieniężnej w pierwszym rzędzie rzutuje znaczenie popełnionego wykroczenia gospodarczego oraz zarzut stawiany sprawcy. Kara pieniężna powinna być w każdym razie wyższa od korzyści osiągniętej przez sprawcę wskutek popełnienia wykroczenia (§ 17 III, IV ustawy o wykroczeniach)¹⁸.

¹⁷ W praktyce korzysta się z tej możliwości niezwykle rzadko. W 1982 r. na przykład w ogólnej liczbie 981 083 skazanych zakaz ten orzeczono tylko wobec 82 osób; por. W. Heinz, *Konzeption und Grundsätze des Wirtschaftsstrafrechts*, s. 443.

¹⁸ Krytycznie do skuteczności kar pieniężnych odnosi się G. Kaiser, *Kriminologie*, s. 335. Autor zwraca też uwagę na to, że sądy prawie w ogóle nie korzystają z możliwości wymierzania kar pieniężnych w górnych granicach; por. W. Heinz, *Konzeption und Grundsätze des Wirtschaftsstrafrechts*, s. 445 i n.

4. Przepadek (Einziehung). Przepadek określonych przedmiotów jest tzw. środkiem dodatkowym spełniającym doniosłą funkcję zarówno w kryminalnym prawie karnym, jak również w prawie wykroczeń; w prawie karnym gospodarczym — przede wszystkim w zakresie ochrony artykułów spożywczych i przemysłowej ochrony prawnej. Przepadkowi ulec mogą przedmioty uzyskane za pomocą zamierzonego czynu zabronionego oraz przedmioty, które służyły do jego popełnienia albo były przeznaczone do popełnienia lub względnie przygotowania czynu. Przepadkowi podlegają więc np. sfałszowane pieniądze, jak również klisze służące do ich wyrabiania, zepsute artykuły spożywcze itp.

5. Konfiskata (Verfall). Kodeks karny RFN (§ 73 i n.) zawiera także przepisy dotyczące konfiskaty korzyści majątkowych, które sprawca osiągnął bądź to za swój czyn (na przykład łapówka), bądź to ze swojego czynu (na przykład zysk osiągnięty z zakazanego obrotu dewizami). Jako porównywalną z konfiskatą instytucją prawną prawo wykroczeń RFN przewiduje tylko odprowadzenie nadwyżki wpływów, które może być orzeczone między innymi jako następstwo pogwałcenia regulacji cenowych albo za ustalenie zawyżonych cen.

W opinii publicznej Republiki Federalnej Niemiec dominuje przekonanie, że kary za delikty gospodarcze wymierzane przez sądy są zbyt łagodne¹⁹. Przekonania takie pozostają w związku z faktem, że symbolem przestępczości gospodarczej jest ciągle jeszcze pojęcie „white-collar-criminality”, a termin ten — jak materiał zapalny — wywołuje zawsze natychmiast określone, skrajnie krytyczne oceny. Motywy przestępstw gospodarczych bywają tymczasem różne, a opinia publiczna bądź to nie uświadamia sobie nieraz rzeczywistych motywów, bądź też w ogóle nie chce przyjąć pewnych motywów do wiadomości. Większość sprawców przestępstw gospodarczych nie rozpoczyna bynajmniej swej działalności od razu z zamiarem napełniania przede wszystkim własnej kieszeni, choć naturalnie tak bywa, jak w przypadku nielegalnego podłączenia się do komputera po to, aby stopniowo coraz większe kwoty przeprowadzać przez własne prywatne konto. Większość sprawców stawianych przed sądem w charakterze oskarżonych o przestępstwa gospodarcze to osoby, które nie rozwinęły w sobie wcale jakiejś „energii kryminalnej”²⁰. Są to często ludzie, którzy przekraczają miarę w sprawach finansowych albo manipulują dokumentacją kredytową, bo znaleźli się w tarapatkach lub jako bankierzy udzielili dłużnikom dalszych lub większych kredytów,

¹⁹ Informacje statystyczne na ten temat przytaczają m.in. W. Heinz, *Konzeption und Grundsätze des Wirtschaftsstrafrechts*, s. 441, tabela 96; K. Liebl, *Die BWE von Wirtschaftsstraftaten*, s. 408 i n., tabela 99.

²⁰ Por. P. H. Bresser, *Forensichpsychologische Probleme bei Verfahren gegen Wirtschaftsdeliquenzen*, w: *Kriminologische Gegenwartsfragen* 13, pod red. H. Goppingera i H. H. Waldera, 1978, s. 79 i n.

niż to było dopuszczalne²¹. Zatracili po prostu wyczucie co do tego, gdzie przebiega granica między działaniami ryzykownymi, ale jeszcze legalnymi, a działaniami, które są już sprzeczne z przepisami.

W związku z powyższym, pozwalając sobie w tym miejscu na pewne refleksje porównawcze, chciałbym nawiązać do regulacji zawartej w art. 23a § 1 polskiego kodeksu karnego. Stanowi on, że „nie popełnia przestępstwa, kto w celu przysporzenia korzyści gospodarce narodowej albo w celu przeprowadzenia eksperymentów badawczych, leczniczych, technicznych lub ekonomicznych, działając w granicach ryzyka, które według aktualnego stanu wiedzy jest dopuszczalne, spowoduje niebezpieczeństwo szkody lub doprowadza do jej powstania, jeżeli spodziewana korzyść ma istotne znaczenie gospodarcze lub lecznicze, oczekiwanie jej osiągnięcia jest uzasadnione, przy czym zostały zachowane zasady ostrożnego postępowania, a prawdopodobieństwo korzyści poważnie przekracza prawdopodobieństwo mogącej wyniknąć szkody”. Choć nie znam problemów, które w poszczególnych przypadkach pojawiły się na tle stosowania tego przepisu, wolno mi — jak sądzę — przypuszczać, że rozgraniczanie na tej podstawie w praktyce zachowań dopuszczalnych i karalnych jest bardzo trudne. Jednocześnie przytoczone warunki wyłączenia odpowiedzialności inaczej bywają pewnie oceniane przez sądy i inaczej przez sprawców, którzy nie doceniają nieraz podejmowanego ryzyka, ponieważ chęć osiągnięcia określonych korzyści urzeczywistniana jest w warunkach dużego optymizmu. Tylko sukces uświęca środki, których zastosowanie bez oczekiwanego efektu naraża sprawcę na zarzuty. W gospodarce planowej nie jest pod tym względem inaczej aniżeli w gospodarce wolnorynkowej. Także w Republice Federalnej Niemiec jest tak, że o zarzuty nie musi na ogół obawiać się ten, kto zdołał szczęśliwie ryzykownymi przedsięwzięciami wyprowadzić swe przedsiębiorstwo na szerokie wody. Odpowiedzialność karna dosięga natomiast tych, którym się nie powiodło i którzy chwytają się w związku z tym różnych manipulacji. Tym, którzy osiągnęli sukces, kara grozi rzadko.

Reasumując można powiedzieć, że prawo karne gospodarcze jest bardzo złożoną dziedziną prawa, zwłaszcza w czasach, kiedy tak bardzo ceni się sukces gospodarczy, wobec którego inne wartości schodzą na dalszy plan. Nie jest więc przypadkiem, że problematyka przestępczości gospodarczej stała się w Republice Federalnej Niemiec najważniejszym zagadnieniem prawa karnego. Należy mieć nadzieję i życzyć sobie, by tak nie stało się również w Polsce. Pożądane jest preferowanie umiejętności gospodarczych i odwagi w tym zakresie, ale pod warunkiem przestrzegania również w tym względzie zasad etyki, w poczuciu odpowiedzialności za ochronę ważniejszych wartości ogólnoludzkich.

²¹ F. H. Berkauer, *Wirt Schaftskriminalität und Staatsanwaltschaft*, s. 292.

GENERAL PROBLEMS OF ECONOMIC CRIMINAL LAW

Summary

Discussing the subject-matter of his considerations, the author presents various definitions of economic criminal law and systematizes offences counted among economic crimes. He comments on a specific character of such crimes, determined by the economic model in force in a given country, and on some common features characterizing economic crimes. He also writes about the extent of damages caused by such crimes and about the sources of difficulties in assessing those damages. The author describes particular problems connected with the prosecution of economic crimes, and presents organizational changes in the structure of police, prosecuting and court organs of the Federal Republic of Germany aimed at increasing the efficiency of fighting economic crimes. The author also discusses penalties and other legal measures provided in the criminal law of the Federal Republic of Germany for economic crimes. He also assumes the attitude towards the views expressed by public opinion that penalties for economic crimes are too mild. He concludes his article with remarks on difficulties to draw the line between the economic activities which are risky yet still lawful and those which are already in contradiction with the law.